

سیر شعر کودک در ایران

Aydın Eryılmaz*

چکیده

شعر کودک به عنوان یک نوع ادبی که در ادبیات تمام یا اغلب ملتها از جمله ادبیات فارسی وجود دارد، جا دارد به عنوان موضوعی مستقل در ادبیات بررسی شود. با توجه به اینکه تاکنون تحقیقی درباره شعر کودک فارسی کم تر انجام گرفته است، نگارنده در صدد بر آمده است تا به موضوعی سیر شعر کودک در ایران بپردازد. از آن جایی که کودک آینده ی یک ملت است، اهمیت دادن به ادبیات او موضوع مهمی است. آن چه کودکان می بینند، می شنوند و می خوانند، از نظر روحی و جسمی بر آنها تأثیر می گذارد. به همین دلیل ادبیات ویژه ی کودکان یا ادبیات کودک برای هر ملتی نیاز مبرم می باشد. تبیین کردم که مفهوم کودکی در دوران اخیر به وجود آمده است و ادبیات کودک نیز به این دوره اخیر تاریخ بشر باز میگردد. برای پاسخ به کسانی که به این سخن ایراد بگیرند توضیح داده ام که منظور از مفهوم کودکی مفهوم بیولوژیکی آن نیست، بلکه مفهوم اجتماعی آن است. وقتی از مفهوم اجتماعی کودک و دوران کودکی سخنی به میان آید، منظور از آن اشاره به این نکته است که در یک جامعه تا چه سنی، شخص هنوز کودک به حساب می آید، یعنی عضوی از یک جامعه و خانواده تلقی نمیشود. هنوز از او انتظار نمی رود عهده دار تکالیف اجتماعی شود. پس این مفهوم، ارمغان جامعه پیشرفته علوم روانشناسی و به ویژه روان شناسی کودک است.

کلید واژهها: شعر کودک، ادبیات کودک، ادبیات فارسی.

The course of children's poetry in Iran

Abstract: Children's poetry as a type of literature that exists in the literature of all or most nations, including Persian literature, should be considered as an independent subject in literature. Considering that less research has been done

---

* Dr. Öğr. Üyesi Aydın Eryılmaz, Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu, Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, aydin.eryilmaz@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3221-8886

on Persian children's poetry so far, the author has tried to address the subject of children's poetry in Iran. Since he is the future child of a nation, it is important to pay attention to his literature. What children see, hear and read affects them mentally and physically. That is why special children's literature or children's literature is an urgent need for any nation. I explained that the concept of childhood has emerged in recent times, and children's literature goes back to this recent period of human history. To answer those who object, I have explained that the concept of childhood is not a biological concept, but a social one. When we talk about the social concept of the child and childhood, it means that In a given society, at what age is a person still considered a child, that is, a member of a community and family who is not yet expected to take on social responsibilities. So this concept is the gift of the advanced community of psychological sciences and especially child psychology.

Keywords: Children's Poetry, Children's Literature, Persian Literature.

مقدمه

شعر کودک به عنوان یک نوع ادبی که در ادبیات تمام یا اغلب ملت ها از جمله ادبیات فارسی وجود دارد و حائز اهمیت خاصی است و جا یگاه ویژه خود را در ادبیات فارسی دارد. مفهوم ادبیات و یا ادبیات کودک را به طور مشخصی نمی توان تعریف کرد. ادبیات کودک از دوران خردسالی شروع شده و تا دوره ای نوجوانی را شامل می شود و تا دوره پیش دبستان و نوجوانی را بر می گیرد به تمام آثار گفتاری و نوشتاری اطلاق می گردد که خیالات، اندیشه احساس و ادراک کودکان سنین دو تا چهارده سال را مخاطب قرار می دهند. ادبیات کودک در گذار به ادبیات بزرگ سالان نقش مرحله میانی را بازی می کند و در واقع نقش ادبیات گذار به بزرگ سالی را ایفا می کند.

برای شعر کودک در ایران نقطه آغازی را نمی توان یقین کرد زیرا این شعر ریشه در ادبیات عامیانه دارد و هر جا مادر و کودکی در کنار هم بوده اند مادر برای کودک آواز و ترانه و لالای می خواند. شعر کودک در ایران در سه مرحله : از آغاز تا مشروطیت و از مشروطیت تا پیروزی انقلاب اسلامی و سال های پس از انقلاب مورد بررسی قرار گرفته است. و سعی شده است تا شاعران و آثار آنها که در زمینه شعر کودک فعالیت داشته اند ذکر شود.

ادبیات کودک

از آن جایی که کودک آینده‌ی یک ملت است، اهمیت دادن به ادبیات او موضوع مهمی است. آن چه کودکان می‌بینند، می‌شنوند و می‌خوانند، از نظر روحی و جسمی بر آنها تأثیر می‌گذارد. به همین دلیل ادبیات ویژه‌ی کودکان یا ادبیات کودک برای هر ملتی نیاز مبرم می‌باشد. از نظر "دیلی دوزگون" دلیل‌پدیدار شدن ادبیات کودک متفاوت بودن طرز ادراک و شناخت دنیا در کودکان نسبت به بزرگترها است.

¹ مفهوم ادبیات و یا ادبیات کودک رابه طور مشخصی نمی‌توان تعریف کرد. درباره‌ی اهمیت ادبیات، نظرات نویسندگان وادبا به طور کامل با هم منطبق نیست و تفاوت دارد.

"ادبیات کودک، دوران خردسالی شروع شده و تا دوره‌ی نوجوانی را هم شامل می‌شود و نام کلی آثاری است که موجب رشد مهارت های زبانی کودکان و سطح درک آن ها متناسب با دنیای اندیشه و احساس کودک می‌شوند و با استفاده از ارتباطات بصری و زبانی که ماهیتی هنر دارند، این دنیا را غنی تر می‌کنند".

ادبیات کودک دوره پیش از دبستان تا نوجوانی را در بر می‌گیرد. به تمام آثار گفتاری و نوشتاری اطلاق می‌گردد که خیالات، اندیشه احساس و ادراک کودکان سنین دو تا چهارده سال را مخاطب قرار می‌دهند و هیجان شادی زندگی را به آن ها می‌دهند. این آثار سرگرم کننده و در عین حال آموزشی هستند، متناسب با سطح فکر و درک کودکان، دارای روش و اصول زیبا و دارای ارزش هنری می‌باشند.

آثاری که برای کودکان تهیه می‌شود باید هنر و ادبیات را آموزش دهند و عادت به مطالعه را در آن ها ایجاد کنند. زیرا ادبیات کودک در گذار به ادبیات بزرگ سالان نقش مرحله‌ی میانی را بازی می‌کند و در واقع نقش ادبیات گذار به بزرگ سالی را ایفا می‌کند. پیام هایی که هنرمند در کتاب های کودکان با سخن و تصویر می‌رساند، باید بتواند در اندیشه و احساس کودک تغییر ایجاد کند ... به عنوان مثال احساس انسانی را که از گرما خسته شده و از تشنگی لبانیش ترک برداشته، هنگام دیدن آب جاری

¹ محمدی، محمد هادی و زهره قایینی، تاریخ ادبیات کودک ایران، ج 4، تهران:چپستا، 1380، 25.

² مصاحب، غلامحسین، دایره المعارف فارسی، تهران: سهامی کتاب های جیبی، 1380، 87.

و احساس کسی را از سرما در حال لرزیدن است، هنگام دیدن یک بخاری که با حرکت تمام در حال گرما دادن است، باید به خوبی تشریح و تصویر کند و به کودک منتقل کند.

ادبیات کودک و نوجوان

ادبیات مجموعه از هنرهای کلامی و زبانی است که زیبایی های عاطفه و خیال و اندیشه را بیان می دارد و بر روی هم جنبه ی کیفی نوشتار را در مقایسه با نوشته های عادی و غامیانه خاطر نشان می سازد. ادبیات کودکان نیز همین کیفیت متعالی نوشتاری را برای کودکان دربر می گیرد و ادبیات کودک و نوجوان معمولاً به آثار اطلاق می شود که برای مطالعه ی اطفال و نوجوانان و به منظور سرگرمی و آموزش آنها فراهم شده است.³ هر چند در این روزگار هنوز مبحث ادبیات کودک و نوجوان در ایران، درچار چوب یک مفهوم سنتی وجود دارد، اما

" بنیادی ترین واقعیت که می تواند مبنای هر نظریه پرداززی در حیطه ی ادبیات کودک باشد، این است که ادبیات کودک را کودک نمی آفریند، هر اثر ادبی هر اثر مکتوب که به گونه ای همزمان با عاطفه و شناخت کودک در آمیزد و موفق شود امکان در هم آمیزی افق های دید و انتظارات آفریننده ی خویش و کودک را فراهم کند ادبیات کودک است."

ادبیات کودکان در جلوه های مختلف گفتاری و شنیداری آن موضوعی است که ذهن بسیاری از پژوهشگران، روانشناسان و متصدیان آموزش و پرورش را به خود مشغول داشته است. کتابها و مقاله های بسیاری درباره ویژگیهای شعر و نثر کودکان، چگونگی آموزش آنها، تأثیرات روانی و تربیتی آنها و... نوشته شده است. در این میان آنچه در کانون توجه قرار دارد، کارکرد و نقش ادبیات در رشد فکر کودکان یعنی نقش آموزش آن بوده است؛ حتی بسیاری از اشعار کودکان، که برای سالهای اولیه کودکی نوشته می شود، محتوای آموزشی دارد. با این همه در باره منشأ ادبیات و اینکه سر آغاز پیدایش ادبیات چیست، کمتر سخنی به میان میآید.

³. مصاحب، غلامحسین، *دایره المعارف فارسی*، تهران: سهامی کتاب های جینی، 1/1380:72.

⁴. خسرو نژاد، مرتضی، *معصومیت و تجربه*، تهران: مرکز خسرو نژاد، 30/1383.

زبان به عنوان مهم ترین ابزار بیان و ایجاد ارتباط با کودکان از اهمیت ویژه برخوردار است. زیرا میزان آگاهی ها و شناخت کودکان و نوجوانان از گستره ی کمتر و محدودیت بیشتری به بزرگسالان برخوردار است. بنابر این گفته ها ، نوشته ها و سروده ها کودکان و نوجوانان باید با در نظر گرفتن فضای فکری و ساحت اندیشگی و قدرت انتقال مفاهیم ذهن آنان باشد تا بتوان تأثیر لازم را بر ذهن و اندیشه ی کودک و نوجوان داشته باشد. استفاده از زبان شعر نسبت به نثر از ظرافت و دقت بیشتری برخوردار است. زیرا در شعر مجال توضیح دادن و تشریح و تبیین مسائل کمتر وجود دارد⁵.

اهداف ادبیات کودک و نوجوان

هدف ادبیات کودک، سازندگی و تربیت حس انسان دوستی، برادری و برابری، آزادی و عدالت میان انسان ها، نژاد، رنگ ها، زبان، جنس و فرهنگ های گوناگون است. سازندگی کودکان بایستی از طریق موازین اصولی و منطقی بنا به مطالبات سنتی آنان صورت پذیرد. ادبیات کودک چنین توانی را دارد که در سازندگی و پرورش کودکان موثر افتد و ارزش های انسانی و میراث های فرهنگی جامعه را به طفل منتقل سازد. حجازی معتقد است می توان اهداف ادبیات کودک را در مورد زیر بررسی نمود:

1. آماده کردن طفل برای شناختن، دوست داشتن و ساختن محیط.
2. شناساندن طفل به خویشتن ، ایجاد احترام به اسالت انسانی و میل به اعتلای مداوم.
3. سرگرم کننده و لذت بخش بودن.
4. علاقه مند کردن طفل به مطالعه و ایجاد عادت به مطالعه.
5. ایجاد و تقویت صلح در جهان.⁶

⁵ . دهقان دهنوی، زهرا و یدالله جلالی پندری، ریا، بررسی عنصر زبان و ویژگی های آن در اشعار کودک و نوجوان مهدی آذرینزدی، مجله ی مطالعات ادبیات، سال چهارم، شماره 7، 69-90. دهقان دهنوی ، جلالی پنداری، 70، 1392.

⁶ . حجازی، بنفشه، ادبیات کودک و نوجوان، ویژگی ها و جنبه ها، چاپ دهم، تهران: روشنگران و مطالعات زبان، حجازی، 1378:18.

شعر کودک

عنوان شعر کودک پیچیده و نیازمند تعمق است. این پیچیدگی از یک طرف از معنی واژه ی کودک و از طرف دیگر از ساختار پیچیده ی هنر شعر ناشی می شود. بدون شک واژه ی کودک و خرد سال شعر را مقید به قواعد و اصولی خاص می کند که تخطی از آنها به مثابه ی فاصله گرفتن از هدف غایی شعر، جهت پرورش ذهن کودکانه است. شعر با هر صفت قیدی که به کار رود خود دارای فرم، ساختار و عناصر چندگانه و پیچیده ی دیگری است. پیچیدگی شعر از آنجا ناشی می شود که شعر زبان را به صورت خاص و غیر از زبان روزمره به کار می گیرد. به قول یاکوبسن: شعر، هجومی سازمان یافته بر زبان است.

شعر در حالت کلی، سه هدف را دنبال می کند که این اهداف شامل شعر کودک و نوجوان نیز می شود. تفاوت فقط در نحوه اجراست. شعر زبان را بسط می دهد. تخیل را از غنیمت فراتر می برد و مارا در تجربه ی شاعر شریک و به لذت متن نزدیک می کند.⁷

در فرهنگ ما دو عنصر سرگرمی و لذت کمتر مورد توجه قرار گرفته است. حتی دهنیت ارزشی قوم به این سو گرایش دارد که شعر حتما باید پیامی اخلاقی داشته باشد و صرفا به اعتبار لذت بخشی یا سرگرم کننده ای ارزشی ندارد. درحالی که عقیده برخی از محققان بر این است که "بهترین کیفیت در کتاب کودکان، لذت بخش بودن آن است و به همین دلیل ... تمام کسانی که به نحوی با کتابهای کودکان سرو کار دارند باید متوجه باشند که کتاب باید قبل از آموزنده بودن یا در صورت آموزنده بودن، سرگرم کننده باشد"⁸. بر همین اساس است که پاره ای از پژوهشگران ادبیات کودک، بدرستی ادبیات سرگرم کننده و لذت بخش را شاخه ای مستقل از ادبیات کودک به شمار آورده و از آن با عنوان ادبیات تفریحی یاد کرده اند. در این گونه ادبیات، "اگر پیامی همی در کار باشد اغلب ساده و فاقد پیچیدگی است... فضای عمومی آن روشن

⁷. صاحبان زنده، سجاد، تخیل بسیار کودکانه، پژوهشنامه ی ادبیات کودک و نوجوان شماره 39، 149-157، صاحبان زند، 149 و 1383-150.

⁸. ماتسویی، تاداشی، ویرایش کتاب های کودکان، ترجمه های گلی امامی، تهران: شورای کتاب کودک، ماتسویی، 1363-186.

است که یا شادی بر سراسر آن غلبه دارد و یا با شادی به پایان می‌رسد⁹.

در برخی دیگر از اشعار این گروه، بازیهای کودکان به شعر در آمده است. بازیها اهمیت حیاتی برای کودکان دارند تا آنجا که اصلا ماهیت کودکی با بازی عجین شده است. شاید بتوان گفت لذت گفت لذت بخش ترین فعالیت کودکان بازی کردن آنهاست. بدیهی است که طرح این تجربه لذت بخش در شعر، برایش موجد لذت خواهد بود. به تغییر قدمای خودمان: وصف العیش، نصف العیش، بخصوص که شاعر توانسته باشد آن روح شوخ و شنگ که لازمه بازیهای کودکانه است را به زبان شعر تسری داده باشد.

اگر قرار باشد در فعالیت مهم کودکانه را نام ببریم، یکی بازی خواهد بود و دیگری، نقاشی. نقاشیهای کودکان تصویر درون آنها را به ما نشان می‌دهند. نقاشی از فعالیتهاست که باعث سرگرمی کودک شده و آنها اغلب آن را دوست می‌دارند. همین اهمیت باعث شده شاعران کودک، اشعاری با درونمایه نقاشی بسرایند که در آنها کودک با خواندن متن به لذت نقاشی برسد:

با یک مداد زرد/ یک دایره بکش/ دورش شعاعها/ آینه
آفتاب شد/ در زیر آن بکش/ یک خط مارپیچ/ آبی روان و
پاک/ این جوی آب شد... (محمود کیانوش/ باغ ستاره ها)

که ان کودکان تخیلات خود را در ضمن بازیها به زبان می‌آورند. می‌توان گفت آنها بلند بلند فکر می‌کنند. دنیای تخیلات کوکانه دینایی بسیار زیبا و فرخ انگیز است. نسبت پدیده‌ها در آن دنیا ساده و صمیمی است برخی محققان برای کودکان دو نوع تخیل کرده اند: یکی تخیل واقعی که تصور ذهنی جهان پیرامون. در تخیل نوع دوم است که حیوانات و گیاهان به سخن درمی‌آیند و کودک به اصطلاح جاندار پنداری می‌کند¹⁰.

در شعرهایی که برای کودکان سروده می‌شود، باید بسامد موسیقایی بالا باشد، موسیقی حاشیه‌ای که همان ردیف و قافیه‌ی کلاسیک است، بایستی در شعر کودک رعایت

⁹ .طهوری، مهدی، (1381)، *چکه ای آواز، تکه ای مهتاب*، پژوهشنامه‌ی ادبیات کودک و نوجوان، سال هشتم، شماره 31، 182-187. طهوری، 187.

¹⁰ .محمدی، محمد هادی، *تطبیق کیفیت تخیل در افسانه‌های کهن و نو*، پژوهشنامه‌ی ادبیات کودک و نوجوان، سال سوم، شماره 10، 40-57. محمدی، 1376، 42.

شود، چرا که وجود قافیه و ردیف برای حفظ و نگهداری شعر در حافظه ی کودکان موثر است. کلمات در شعر کودک هرچه بیشترهماهنگ و هم شکل باشند و از تکنیک مجاورت برخوردار باشند، سرعت و آهنگ بیشتری برای تثبیت در ذهن مخاطب می یابند. "ذهن آدمی با شنیدن یک شعر، بعد که بخواند آن را از حفظ بخواند در بسیاری از موارد از قافیه کمک می گیر، یعنی از یادآوری کلمات هم آهنگ و هم شکل".¹¹

در شعر سنتی فارسی، واحد شعر، مصراع در نهایت بیت است. بنابر این ساختمان شعر سنتی عبارت از واحدهای کوچک و عموماً پراکنده ای است که شاعر با رشته هایی از روابط آوایی کلام از نوع قافیه ردیف و غیره با آن شکل می دهند. این شکل های مشخص همان قالب های متداول شعر مانند مثنوی، دوبیتی، غزل و... است. در واقع این شکل ها فرم های ظاهری شعر است چرا که هر واحد شعر ساختمانی مستقل دارد و ذاتاً در روابط آوایی و معنایی خود با بقیه ی واحدها پیوندی همه جانبه برقرار نمی کند.

در کاربرد قالب های شعر، تجربه های شده و تقریباً همه ی این قالب ها به گونه ای در شعر کودک به کار رفته، از این رهگذر شعر های خوبی هم برای کودکان و نوجوانان سروده شده است. با انتخاب وزن هایی با پایه های عروضی کمتر و در نتیجه مصراع های کوتاهتر، می توان همه ی این قالب های سنتی را مستعد و مناسب شعر کودک کرد. البته برخی از این قالب ها برای سرودن شعر کودک مناسب تر به نظر می رسد از جمله قالب مثنوی و چهار پاره حتی ترجیع بند به لحاظ ضرباهنگی که در بند گردان دارد می تواند ظرفیت بیشتر و کاربرد بهتری در این زمینه داشته باشد.

با وجود رشد قابل توجه شعر کودک در ایران، به ویژه در سال های پس از انقلاب و پیدایش آثار در خور اعتنا در این زمینه، چنین به نظر می رسد که آن پدیده از جریان نو گرای شعر فارسی بر کنار مانده است. به همین لحاظ گاه حرف های کلیشه ای و کهنگی زبان و بیان بر آن سنگینی می کند. به زعم بسیاری، شعر کودکی محملی برای تعلیم و تبلیغ و آموزش های رنگارنگ است. شاعر خلاق باید شعر کودک را از این تنگنا بیرون کشیده

¹¹ . شفیع کدکنی، محمد رضا، (1376)، موسیقی شعر، چاپ پنجم، تهران: آگاه، شفیع کدکنی، 1376:84.

آن را به مثابه یک هنر در این بوم و بر پاس دارد. وجه مشترک شعر بزرگسالان و شعر کودکان را بیش از هر چیز باید در شاعرانگی و شعریت آنها جست. شعر است چه برای بزرگسالان و چه برای کودکان.

زبان عنوان مهم ترین ابزار برقراری ارتباط بین انسان ها، این قدرت و توانایی را دارد که با توجه به پس زمینه ی زمانی و مکانی و قراردادهای حاکم بر هر زبان، درخواننده و شنونده آگاهانه یا ناآگاهانه حالت تازه ای ایجاد کند. اگر زبان هنجار را زبان رسمی و معیار در نظر بگیریم، تغییر و تحولاتی که آن را به سمت و سوی دیگری غیر از قواعد حاکم بر زبان معیار سوق دهد، هنجار گریزی به شمار می آید و می تواند موجب برجستگی زبانی شود. در صورتی که این برجستگی ممتاز باشد. زبان را به سطوح هنر نزدیک می کند و به آفرینش شعر می انجامد¹². زبان یکی از عمده ترین عناصر شعری است که گستره وسیعی برای خلاقیت شاعر دارد و اهمیت آن تا جایی است که برخی در تعریف شعر، آن را حادثه ای در زبان می دانند و یا گره خوردگی عاطفه در زبان قلم می کنند. دیگر نشانه زبان در شعر، همان بس که ترجمه شعر زیبا ترین آثار وقتی از آن زبان اصلی خود جدا شود، به سطحی ترین وجهی خود را می نماید¹³.

بخش دوم : ادبیات کودک در ایران

پیشینه ی ادبیات کودک

قدمت ادبیات کودکان به اندازه ی قدمت ترانه ها، لایبی ها، داستان ها و حتی واژگان و اصطلاحات خاص کودکانه است که بخشی از ادبیات شفاهی بوده اند و جنبه ای از ادبیات کودک را در خود دارند. با گردآوری و مکتوب شدن ادبیات عامیانه، این ادبیات شفاهی که محتوایی مناسب کودکان داشت، منجر به پیدایش ادبیات مکتوب و رسمس کودکان شده کم کم به صورت بخشی مستقل و مجزا از ادبیات مورد توجه قرار گرفت.

¹². سلاجقه، پروین، *از این باغ شرق (نظریه های نقد شعر کودک و نوجوان)*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، سلاجقه، 1387، 327.

¹³. شعبانی، اسدالله، *ما گل های خندانیم (جستاری پیرامون شعر کودک در ایران)*، فصل نامه شعر گوهران، شماره ششم، 125-142، شعبانی، 1383، 131.

تا اواسط سده ی هجدهم میلادی در مجموعه هنر و ادبیات جهانی نشانه ی اندکی از ادبیات کودکان در دست بود و تنها حکایت ها داستان ها قهرمانی و حماسی یا تاریخی و عاشقانه ، سفرنامه ها ، زندگینامه ها و مانند آن را می شد یافت که در دسترس کودکان نیز قرار می گرفت. رفته رفته افسانه های پریان، داستان های مدرسه، قصه های حیوانات برای کودکان نوشته شد و کار به داستان های پلیسی و حادثه ای و وسترن و فکاهی نیز کشید.

در سده بیستم، ادبیات کودکان به عنوان مبحثی شناخته شده و قابل بررسی به تدریج از کشور های اروپایی به کشورهای آسیایی و از جمله ایران رسید، پیش از آن در ایران، ادبیات شفاهی عامیانه و آثار داستانی ادبیات بزرگسالان از آثار مهم کودکان به شمار می رفت و نیاز کودک به ادبیاتریال بیشتر با بخشی از ادبیات بزرگسالان تامین می شد که از نظر درونمایه و به ویژه جدابیت کلام، هماهنگ با نیاز و پسند کودکان و نوجوانان بود. البته در دوران باستان کتاب هایی مناسب کودکان در ایران وجود داشته است اما با توجه به در دسترس نبودن امکانات و کم بودن افراد باسواد چیرگی با ادبیات شفاهی بوده است¹⁴. اشعار کودک و نوجوان ایران، به طوری جدی از دوره ی مشروطه آغاز شده، در آن بیشتر از انواع ادبیات غنایی، تعلیمی و حماسی استفاده می شود.

در بحث از پیشینه ی ادبیات کودکان در ایران به مشاهیری چون ابوحامد غزالی و ایرج میرزا، بهار ، عشقی ، صادق هدایت، فضل الله مهتدی ، صمد بهرنگی، مهدخت دولت آبادی، ابو القاسم فقیری، و از موسساتی نظیر شورای کتاب کودک و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان سخن به میان آمد و انواع متعدد ادبیات نظیر: قصه، لالایی، نقل، متل، ترانه، چستان و شعرهای کودکانه در زمینه های خاص مورد توجه قرار گرفت. در ایران بیشتر آنچه مناسب ادبیات کودکان تشخیص داده می شد پندنامه های بزرگسالان به کودکان بود و داستان های حماسی شاهنامه، گلستان و بوستان سعدیریال قصه های امیر ارسلان و هزار و یکشب، کلیله و دمنه و

14. عریان، سعید، (1377)، کتابت در ایران پیش از اسلام، فصلنامه ی کتاب، شماره ی 33، 7-11، عریان، 10، 1377.

سندبادنامه و سیاست نامه نظام الملک، اخلاق ناصری
خواجه نصیر، کیمیای سعادت غزالی، بهارستان جامی، موش
و گربه عبید و مانند آن... .

در عصر قاجار معروف ترین کتابی که برای کودکان
می خواندند کتاب موش و گربه عبید زاکانی بود. اما
به تدریج این کتاب دچار تحریف و تعویض گشت و از آنجا
که این داستان مورد توجه طبقات مختلف قرار گرفته
بود، هر کس به ذوق خود یا به فراخور درک خویش
تغییراتی در آن وارد می کرد¹⁵.

کوشش های برای تصحیح و تنقیح یا مصور کردن موش و
گربه و ترجمه ی آن به انگلیسی از سوی ذبیح بهروز و
محسن صبا و مسعود فرزاد انجام گرفته که آخرین آن،
کار پرویز شاپور است سفینه طالبی یا کتاب احمد از
عبد الرحیم نجار تبریزی آغاز ادبیات نوین کودکان
ایران به شمار می آید. آنگاه نهضت باسواد کردن مردم
که از جمله مواد قانون اساسی مشروطیت بود موجب تأسیس
مدارس شد و آثاری مناسب کودکان به کتاب ها راه یافت
یابه طور اخص برای آنان منتشر شد. از جمله می توان
به باز نویسی شیخ محمد علی تهرانی (کاتوزیان) از
متن هایی مانند کلبله و دمنه و مرزبان نامه و شعر
های ایرج میرزا ، پروین، بهار و نیما اشاره کرد و
همچنین آثار جبار باغچه بان (1264- 1345) که پدر
ادبیات نوین کودکان ایران است و میراث او از طریق
علنقی وزیری، عباس یمینی شریف، محمود کیانوش، پروین
دولت آبادی به نسل های امروز منتقل شده است.

از دی ماه 1341 شورای کتاب کودک به عنوان یک مرجع
مستقل آغاز به کار کرده که همچنان فعال است. شورای
نویسندگان کودکان و نوجوانان عبارت بودند از: مرتضی
خسرونژاد، خندان، علی اشرف درویشیان ، محمد رضا
قربانی، توران میرهادی و لیلی ایمن. از همان سرآغاز
انقلاب مشروطه، نخبگان جامعه ی ایرانی در پی دست یابی
به آزادی با تعریف تازه ای بودند. آنان کودکان را
به عنوان بخش قابل توجهی از ملت مورد توجه ویژه قرار
دادند. در نتیجه ادبیات و شعر کودک که از دامان
ادبیات مردمی بر آمده بود، متأثر از تحولات اجتماعی

15. دبیری، عذرا، سیاست در کتاب های کودکان و نوجوان، 39 مقاله
درباره ی ادبیات کودک، تهران: شورای کتاب کودک، دبیری، 122، 1363.

رشد و رونق گرفت. بدیهی است که این اتفاق به یک باره روی نداد بلکه به همان گونه که از آغاز مشروطه شعر فارسی در کار نوشتن و پوست انداختن است، از راه های سنگلاخی گذشته، شعر کودک نیز در آغاز، راهی ناهموار پیموده و از گزندها و آسیب ها برکنار نمانده است.¹⁶

پیشینه ی شعر کودک

در زمینه ی شعر نیز بیشترین نیاز این گروه سنی با اشعار و ترانه های عامیانه که موسیقی و آهنگ زیبایی داشتند تأمین می شده است. بخشی از این آثار شفاهی، متعلق به بزرگسالان بوده که مورد توجه کودکان قرار گرفته و برخی دیگر مانند لالایی ها و ترانه های کودکانه از ابتدا ویژه ی کودکان ساخته و پزداخته شده اند.¹⁷

در واقع در ایران جریانی که بتوان آن را تولید ادبیات کودکان به مفهوم امروزی آن دانست. بیشتر در دوره مشروطه شکل گرفت. در این دوران با توجه بیشتر به سواد آموزی و تربیت نسل جوان، توجه مستقل و ویژه به کودک و هویت کودکی رونق گرفت و شاعرانی چون سید اشرف الدین گیلانی (نسیم شمال) ، دهخدا، عبد العظیم قریب، ملک الشعراء بهار، پروین اعتصامی، لطفعلی صورتگر ، گل گلاب ، عشقی ، ابو القاسم لاهوتی، حسین دانش و ... اشعاری برای کودکان سرودند. جبار باغچه بان نیز در کنار سایر فعالیت های آموزشی و ادبی خود، اشعاری را برای کودکان سرود و یحیی دولت آبادی نیز به انتشار آثاری برای کودکان پرداخت.¹⁸ در این میان شاید بتوان ایرج میرزا را یکی از معماران ادبیات نو کودکان ایران به شمار می آورد زیرا او از اولین افرادی بود که آگاهانه دست به سرودن اشعاری مناسب با زبان و دنیای کودکان زد و در این کار نیز به موفقیت دست یافت.¹⁹

بعد از پیدایش شعر نو در ایران، شعر کودک نیز دچار دگرگانی شد و ترانه های برگرفته از ترانه های عامیانه

16. _____، پیوند های آوایی و شعر عباس یمینی شریف، پژوهشنامه ی ادبیات کودک و نوجوان شماره 50، 111-1123، شعبانی، 1386.

17. قزل ایغ، ثریا، ادبیات کودک و نوجوان و ترویج خواندن، تهران: سازمان و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، قزل ایغ، 1383، 245.

18. محمدی ، محمد هادی و زهره قاپینی، (1380)، تاریخ ادبیات کودک

ایران، ج4، تهران: چیستا، محمدی، 538/4

19. همان، 174/5.

ی ملی به آن مجموعه افزوده شد. مثلاً نیما یوشیج به صورت جسته گریخته اشعاری را برای کودکان پدید آورد و احمد شاملو این نوع شعر را به پختگی رساند و افرادی مثل محمود کیانوش، پروین دولت آبادی، م. آزاد و... نیز در این حوزه فعالیت کردند. سپس فعالیت آفرینندگان آثار ادبی و تأسیس موسسات مربوط به این حوزه، کیفیت و حجم آثار ادبیات کودک و نوجوان رونق بخشید و همچنین عباس یمینی شریف علاوه بر سرودن شعر کودک، به انتشار مجله‌ی خاص کودکان مبادرت کرد²⁰. با توجه به تعارف متعدد ترانه، تصنیف، سرود، ترانه‌های عامیانه و... به شمول ادبیات آهنگین و تعریف خاص آن اشاره شد. ادبیات آهنگین را نشان دهنده و در بر گیرنده‌ی تمامی آنچه را که در ادبیات گذشته و کنونی ما همبستگی بین کلام و موسیقی خوانده می‌شده و می‌شود. اگرچه شعر کودک در گستره‌ی ادبیات دیر سال این کهن بوم و بر به طور رسمی از پیشینه‌ی بسیار غنی برخوردار نیست اما در عصر حاضر که عصر کودک سالاری است شعر کودک بسیار مورد توجه شاعران و صاحب نظران تعلیم و تربیت قرار گرفته است.

پیشگامان شعر کودک در ایران:

محمود خان ملک الشعری صبا: وی را باید نخستین سراینده اشعار کودکانه در ایران دانست. البته شعر او به سبک دوره بازگشت است و در چارچوب شعر مشروطیت نمی‌گنجد. البته سروده‌های او اگرچه اندرونه کودکانه‌ای دارند اما از لحاظ قالب شعری سست و بی‌مایه‌اند.

ایرج میرزا: ایرج میرزا یکی از معماران ادبیات نوی کودکان محسوب می‌گردد، زیرا آگاهانه برای کودکان شعر می‌سرود، اشعار او بر گرفته از فضای مشروطیت ساده، گویا و همه‌فهم است.

نسیم شمال: سید اشرف الدین گیلانی نامدار به نسیم شمال از دیگر شاعران دوره مشروطت است که برای کودکان شعر سروده گیلانی کتاب گلزار ادبی را که مجمعه‌ای از حکایات منظوم و شعر با دورنمای آموزشی است برای کودکان منتشر کرد.

²⁰. هاشمی نسب، صدیقه، کودک و ادبیات رسمی ایران تهران سروش، هاشمی نسب، 1371، 23.

میرزا علی اکبر دهخدا: دهخدا جز در پاره های کوتاه به شعر کودکان نپرداخت که گاهی آن نیز برای طنز های سیاسی بود. با اینحال نمی توان نقش او را در شعر کودک نادیده گرفت.

ابوالقاسم لاهوتی: اندکی از اشعار لاهوتی با الهام از ترانه های عامیانه در گستره ادبیات کودکان محسوب می شود نظیر شعر بالای لای.

حسین دنش: وی بر پایه افسانه های لافونتن کتابی به نام «جنگلستان» انتشار داد.

شعر کودک در ایران از آنکه از دیوان رسمی شاعران سربرآورد از دل ترانه های عامیانه برخاسته است.

شعر کودک پس از مشروطه

با گذار از دوره مشروطیت و کمرنگ شدن شعر انقلابی و اهمیت یافتن فرهنگ عامیانه ، کم کم قالب های شعر عامیانه به آثار شاعران نام آور راه یافت. نخستین عامل در سربرآوردن شعر کودک در ایران دگر گونی در زبان آن بود که هر چه بیشتر به زبان مردم کوچه و بازار و زبان طبیعی نزدیک شده بود. شعر کودک در این دوره بیشتر با نظم همسانی داشت. بعد از نیما شاعران کودک ایرانی از راه آشنایی با شعرهای کودک کشور های دیگر به اهمیت زبان کودک و ساختار شعری آن پی بردند و به فرم درونی شعر توجه کردند.

نیما یوشیج: دهه نخست کار نیما یعنی از سال 1299 ش تا 1309 اگرچه جنبه شعر شناسی چندان اهمیت ندارد از دیدگاه ادبیات کودکان بسیار مهم است. او از همان قالب سنتی استفاده نمود اما آنچه کار او را متمایز می کند بیان ساده ، زبان عامیانه نزدیک به زبان بومی است.

احمد شاملو: شاملو با کاربرد گسترده ترانه های کودکانه کاری ممتاز انجام داد.

فروغ فرخزاد: فروغ اگرچه کار جدی در زمینه ادبیات کودک نکرد اما ترانه ماندگار او به نام «علی کوچیکه» هنوز هم مخاطبان زیاد از میان کودک و بزرگسالان دارد.

یحیی دولت آبادی: دولت آبادی بیش از آنکه شاعر کودکان باشد سهم بزرگی در گسترش مدرسه های نو دارد. اما

همین چند شعری که برای کودک سروده در زمره پایه گذاران ادبیات نوی کودکان جای می گیرد.

گلچین گیلانی : وی با سرودن شعر «باران» شاهکاری از شعر کودک را به نمایش گذاشت در این شعر ساختار پیچیده یک متن ادبی دیده می شود.

پروین اعتصامی : پروین بیش از آنکه برای کودکان شعر بگوید در باره کودکان شعر گفته است. او زندگی و رنج کودکان دوران خود را در اشعارش بازتاب داد بهرحال از جنبه زبان و درونمایه در شکل گیری شعر کودک تأثیر گذاشت.

حسین گل گلاب : یکی دیگر از پایه گذاران سنت شعری کودکان که برای ارتقای شعر کودک بسیار تلاش کرد حسین گل گلاب بود. او سروده هایی با عنوان «سروده های مدارس» دارد که در دوره ای سروده های او در مدارس توسط دانش آموزان خوانده می شد.

عباس یمینی شریف: وی از جمله پیشگامانی است که در عرصه شعر کودک مخاطب خود را با ویژگی هایی متفاوت از بزرگسالان شناخت. یمینی شریف بعد از (باغچه بان) دل سپرده ترین شاعر کودکان بود.

پروین دولت آبادی: شاعر و از بنیان گذاران شورای کتاب کودک بود. وی تلاش کرد تا شعر کودکان را از حالت پندگونه خارج کرده و اشعاری که جنبه سرگرمی و تفریح برای ایشان داشته باشد ارائه کند. وی هم چنین آثاری برای بزرگسالان نیز در هر دو سبک سنتی و نیمایی سروده است. وی از معدود نویسندگانی است که آثاریش در کتب درسی نیز آماده است.

محمود کیانوش: این شاعر به لحاظ نظری تأثیری شگرف بر شاعران کودک و نوجوان پس از خود گذاشت و مسائلی که پیرامون اصول شعر مطرح کرد هم اکنون نیز از سوی بسیاری از شاعران این حوزه به کار گرفته می شود. وی را بنیان گزار شعر کودک در ایران می دانند.

شعر کودک پس از انقلاب اسلامی

راه شعر جدیدی کودک با تلاش کسانی چون کیانوش و پروین دولت آبادی از قبل هموار شده بود و اعتلای شعر نوی ایران بر این همواری می افزود. بنابراین طبیعی

بود که دیگر شاعران دوره دوم مانند ایرج میرزا زبان به اندرزه‌های پدارنه نگشایند و یا مانند عباس یمینی شریف در آثارشان شعر سنگین را در کنار شعر سبک نشانند.

شاعران دوره دوم از شعر جدید کودک به دو گروه با نام و بی نام تقسیم می‌شوند. کسانی که آثار متعددی از آنها به چاپ رسیده است و کسانی که در مجلات و روزنامه‌ها به چاپ یک یا دو اثر مبادرت ورزیده‌اند. از مطرح‌ترین چهره‌های شعر جدید کودک افراد ذیل را می‌توان نام برد: مصطفی رحماندوست، شکوه قاسم‌نیا، افسانه شعبان‌نژاد، اسدالله شعبانی، ناصر کشاورز، جعفر ابراهیمی «شاهد» افشین‌علاء، بیوک ملکی، جمال‌الدین اکرمی، علیرضا میرزا محمد، محمد کاظم مزینانی. البته هستند شاعرانی مانند قیصر امین‌پور که با خلق منظومه‌هایی مانند «عصر عاشورا» به وادی شعر کودک گام نهاده باشند اما به عنوان شاعر کودکان مطرح نشده‌اند و بیشتر در شعر بزرگسالان گام زده‌اند.

نتیجه گیری

شاعران در ادبیات و شعر کودک سعی کرده‌اند تصاویری را به کار ببرند که به ذهن و دنیای کودک و کودکی نزدیک باشد و از کار برد تصاویر انتزاعی و دور از ذهن و لالای ابهام اجتناب ورزند بسامد بسیار صور خیال در اشعار کودک شعر آنان را خیال‌انگیز تر و زیبا تر کرده است. با این حال تعداد کمی از تصاویر پیچیده و اشعار برای درک کودکان در این شعرها زبان شعر به طور عام و در شعر کودک به طور خاص از اهمیت خاصی برخوردار است. زبان می‌تواند شعر کودک را از شعر بزرگسال جدا کند: که در سیر اشعار شاعران کودک ایران زبانی کودکانه دیده می‌شود و امروزی بودن زبان آنها و اجتناب از کهنه‌گوایی یکی از دیگران ویژگیهای شاعران شعر کودک بوده است. بعدها بر اثر شناخت بیشتر مفهوم کودک و کودکی، شعر کودک وارد مرحله‌های جدید از سرگذشت خود میشود. در ایران مجالت ونشریهایی گوناگون برای کودکان منتشر میشود و مؤسسات متخصص کودکان تأسیس و شروع به فعالیت میکنند. دو شاعر نامدار ایرانی؛ پروین دولت‌آبادی و به ویژه محمودکیانوش شعری ناب برای کودکان میسراپند. انقلاب اسالمی در ایران و دوره جمهوریت در ترکیه دو نقطه عطفی

دیگر در مسیر شعر کودک به شمار میروند. در ایران و پس از انقالب، شعر کودک کاملاً به رسمیت شناخته شد. در این مرحله شاهد افزایش کمی کیفی شعر، رشد نشریه‌های تخصصی و نقد و پژوهش ادبیات کودکان و همچنین نهادهای مربوط به کودکان هستیم. دوره جمهوریّت باعث نوعی بیداری در کشور ترکیه شد و بر اثر آن کودک و شعر کودک نظر شاعران و مؤسسات رسمی را به خود جلب نموده و به تدریج شعر کودک، جایگاه واقعی خود را پیدا کرده است. در این دوره مجالت متعدد، سازمانها و مؤسسات مربوط به کودکان تأسیس و شروع به فعالیت کرده‌اند. تعداد شاعران و کیفیت شعر نیز افزایش چشمگیری داشته است.

منابع و مأخذ

حجازی، بنفشه، "ادبیات کودکان و نوجوان، ویژگی ها و جنبه ها"، چاپ دهم، تهران: روشنگران و مطالعات زبان 1378.

خسرو نژاد، مرتضی معصومیت و تجربه. تهران: مرکز 1383.
دبیری، عذرا، "سیاست در کتاب های کودکان و نوجوان"،
39 مقاله درباره ی ادبیات کودکان" تهران: شورای کتاب کودک 1363.

دهقان دهنوی، زهرا و یدالله جلالی پندری، "بررسی عنصر زبان و ویژگی های آن در اشعار کودک و نوجوان مهدی آذریزدی"، مجله ی مطالعات ادبیات، سال چهارم، شماره 7، 69-1392، 90.

سلاجقه، پروین، از این باغ شرق (نظریه های نقد شعر کودک و نوجوان)، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، 1387.

شعبانی، اسدالله، "ما گل های خندانیم (جستاری پیرامون شعر کودک در ایران)"، فصل نامه شعر گوهرا، شماره ششم، 125-1383، 142.

شفیعی کدکنی، محمد رضا، موسیقی شعر، چاپ پنجم، تهران: آگاه، 1376.

صاحبان زنده، سجاد، "تخیل بسیار کودکانه"، پژوهشنامه ی ادبیات کودک و نوجوان شماره 39، 149-1383، 157.

طهوری، مهدی، "چکه ای آواز، تکه ای مهتاب"، پژوهشنامه ی ادبیات کودک و نوجوان. سال هشتم، شماره 31، 182-1381، 187.

عریان، سعید، "کتابت در ایران پیش از اسلام"، فصلنامه ی کتاب، شماره ی 33، 7-1377، 11.

قزل ایاغ، ثریا، ادبیات کودک و نوجوان و ترویج خواندن، تهران: سازمان و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، 1383.

کیانوش، محمود، شعر کودک در ایران، تهران : آگاه، 1353.

ماتسویی، تاداشی، ویرایش کتاب های کودکان، ترجمه های گلی امامی. تهران : شورای کتاب کودک، 1363.

محمدی، محمد هادی و زهره قایینی، تاریخ ادبیات کودک ایران، ج 4، تهران: چیستا، 1380.

محمدی، محمد هادی، ریا، "تطبیق کیفیت تخیل در افسانه های کهن و نو"، پژوهشنامه ی ادبیات کودک و نوجوان، سال سوم، شماره 10، 40-1376، 57.

مصاحب، غلامحسین، دایره المعارف فارسی، تهران: سهامی کتاب های جینی، 1380.

هاشمی نسب، صدیقه، کودک و ادبیات رسمی ایران تهران سروش، 1371.

یمینی شریف، عباس، نیم قرن در باغ شعر کودکان، چاپ پنجم، تهران: روش نو، 1371.

_____، روش شناسی نقد ادبیات کودک، تهران: سروش، 1376.

_____ (1386)، "پیوند های آوایی و شعر عباس یمینی شریف" پژوهشنامه ی ادبیات کودک و نوجوان شماره 50، 111-1123.

_____، بچه های جهان، تهران: کانون پرورش فکری کودک و نوجوان، 1370.

_____، باغ ستاره ها، تهران: کانون پرورش فکری کودک و نوجوان، 1370.